

SOMA MADEN FACIASI KARİKATÜRLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: SALİH MEMECAN, MEHMET ÇAĞÇAĞ, OSMAN TURHAN VE BEHİÇ AK ÖRNEKLERİ

Elif TÜRTEN¹

ÖZET

Karikatür kavramı, literatürde birbirinden farklı şekillerde tanımlanmaktadır. Bu tanımların yaygın olanı, çizgiyle mizah yapma sanatıdır. Karikatür bir durumun özünü oluşturmada, evrenseli hedefleyen ve gerçekliğin şemaştırılmış halini temsil etmektedir. Az sözle ya da sadece çizgiyle okuyucuya sunulan karikatür, insanları güldürürken düşündürmeye sevk eder. Karikatürün insanları etkileme ve ikna etme yönü ise oldukça yüksektir. Karikatürün bu yönünü bilen yayın organları karikatüre sıkça yer vermeye başlamışlardır. Çalışmamızda, 13 Mayıs 2014 tarihinde Manisa'nın Soma İlçesi'nde gerçekleşen ve 301 maden işçisinin yaşamını yitirdiği maden faciasıyla ilgili çizilen karikatürler değerlendirilmiştir. Bu noktalardan hareketle, Sabah Gazetesi çizeri Salih Memecan, Habertürk Gazetesi çizeri Mehmet Çağçağ, Yenişafak Gazetesi'nden Osman Turhan ve Cumhuriyet Gazetesi'nden Behiç Ak, çizdikleri karikatürlerle çalışmamızda yer bulmuştur. Çalışmada, Türkiye'yi derinden etkileyen kazanın ulusal basında nasıl ele alındığını ve bu faciyanın karikatür bağlamında ne kadar yer tuttuğunu incelemek amaçlanmıştır. Karikatürleri değerlendirme aşamasında söylem analizinden yararlanılmıştır. Çalışmada faciyanın gerçekleştiği tarih ve sonrasındaki bir ay incelenmiştir. Çalışmanın bulguları, karikatüristlerin maden kazasına köşelerinde yer ayırdığını ve konuyu gündemlerinde tuttuğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: Mizah, karikatür, soma maden faciası, söylem analizi

EVALUATION OF MINE DISASTER SOMA CARTOON WITH SAMPLES: SALIH MEMECAN, MEHMET ÇAĞÇAĞ, OSMAN TURHAN AND BEHİÇ AK

ABSTRACT

The concept of cartoon is defined many different kinds in the literature. The most common of these definitions is the art of making humor. Cartoon, constitutes the essence of a situation, targeting universal one and represents the schematic reality. Less verbally or only offered to the reader with a line cartoon refers to urge people to laugh. Cartoon can easily convince to affect people. Therefore; publications, have begun to use cartoons in their publications frequently. In our study, cartoons are evaluated about the mine disaster which was on 13th May 2014 taking place in the district of Manisa and 301 cartoons drawn about the mine workers who were died in the disaster. Sabah newspaper cartoonist Salih Memecan, Haberturk newspaper cartoonist Mehmet Çağçağ, Yenişafak newspaper cartoonist Osman Turhan and Cumhuriyet newspaper cartoonist Behiç Ak are take place in our work. Discourse analysis is used for cartoon's evaluation. The purpose of this study is to examine this tragedy, how national press dealt with it and how much place this disaster took place in terms of cartoon. The disaster date and a monthly period is examined. The results of research shows that the cartoonists have place on their corner and they put it on their agenda.

Key Words: Humour, cartoon, mine disaster soma, discourse analysis.

¹ Arş.Gör, Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, elif.kutukoglu@gmail.com

Giriş

Karikatür, gazetecilik alanından reklama, edebiyattan sanata, eğitime kadar kendini pek çok alanda gösteren bir kavramdır. Kelime kökü İtalyancaya dayanan ve "abartma" anlamı taşıyan karikatür, literatürde farklı şekillerde tanımlanmıştır. Yapılan tanımlardan en yaygın olanı, çizgiyle mizah yapma sanatıdır. Karikatür, bir diğer açıdan çizgili gülmece olarak da karşımıza çıkar. Fransızcada karikatürle ilgili sayısız sözcük ve terim kullanılır. Bunlara örnek olarak; plaisanterie (şaka), bizarrerie (gariplik), humour noir (kara gülmece), gag (gülünç fıkra) gibi ifadeler verilebilir. İngilizcede ise, cartoon (karikatür), political cartoon (siyasal karikatür), comicstrips (çizgi öykü) gibi sözcükler, karikatürün karşılığı olarak kullanılır. Bu sözcüklerin çevirisini yaparak tam karşılığını bulmaya çalışmak ise, bir karmaşa yaratır.

Herhangi bir konuyu abartı yoluyla çizgiye döken ve gülerken düşündürmeye sevk eden karikatür, mesaj veren bir sanat olma özelliği taşır. Karikatür, yaşamın geçmiş, güncel ve gelecekle ilgili konularını bilgi haline getirir. Yer verildiği her alanda hedef kitlesine çok çabuk ulaşır.

"Soma Maden Faciası Karikatürlerinin Değerlendirilmesi: Salih Memecan, Mehmet Çağçağ, Osman Turhan ve Behiç Ak Örnekleri" başlıklı çalışmamızda ise, 13 Mayıs 2014'te, Manisa'nın Soma İlçesi'nde meydana gelen ve Türkiye'yi yasa boğan maden faciasıyla ilgili karikatürler yer bulmuştur. Maden faciasının ulusal basında nasıl ele alındığını, karikatür açısından bakıldığında nasıl işlendiğini ve ne kadar yer bulduğunu belirtmek amaçlanmıştır. Araştırma evrenimiz geniş olduğu için, çalışmamızda Sabah Gazetesi çizeri Salih Memecan, Habertürk Gazetesi çizeri Mehmet Çağçağ, Yenişafak Gazetesi'nden Osman Turhan ve Cumhuriyet Gazetesi'nden Behiç Ak'ın karikatürlerine yer verilmiştir. Tüm karikatüristlerin karikatürlerine, gazetelerin internet sitelerinden ulaşılmıştır. İsmi belirtilen çizerlerin seçilme sebebi ise, hem gazete sahipliği hem de siyasi görüş bakımından farklı alanlardaki karikatürlere yer verilmek istenmesidir. Karikatür değerlendirmesine geçilmeden önce, mizah ve karikatürle ilgili kısa bir kuramsal çerçeve çizilmiştir. Daha sonra, kazanın meydana geldiği tarihten sonraki bir aylık dönemde çizilen karikatürler, söylem analizi bağlamında incelenmiştir. Bunun yanı sıra, konuyla ilgili sayısal veriler de aktarılmış, bu noktada içerik analizinden yararlanılmıştır.

1. Mizahın Tanımı

Mizah kavramı genel hatlarıyla; sesini duyurabildiği insanı hangi oranda olursa olsun güldürebilen her şeyi ifade eden geniş bir kavramdır. Toplumsal çarpıklığı ve bozukluğu vurgulayan, bu çarpıklıkların onarımı için öneriler getiren bir anlatım biçimi şeklinde de açıklanmaktadır (Özer, 1985: 8).

‘Mizah’ sözcüğü dilimize Arapçadan geçmiştir. Ancak buna rağmen mizah, en eski Türkçe sözlük olan, Kaşgarlı Mahmut’un *"Divan-ü Lügat-it Türk"* adlı eserinde de geçmektedir. Burada mizahın karşılığı için *"külüt"* sözcüğü kullanılmaktadır. Bu ise *"halk arasında gülünç nesne"* anlamına gelmektedir. ‘Külüt’ sözcüğü evrilerek ‘gülüt’ olarak geçmiş, daha sonraları da ‘gülmece’ olarak dilimize kazandırılmış bir sözcük olmuştur (Kar, 1999: 1). İngilizce, ve Almancada “humor”; Fransızcada “humour” yani güldürü anlamına gelen mizah, Türkçe lehçelerinden olan Azeri lehçesinde “yumor, latife”; Türkmen Türkçesinde “yumor, gülküli (söz)”; Özbek Türkçesinde “yumor, hazil”; Kazak Türkçesinde “azil, karjın, ajuva”; Uygur Türkçesinde ise “hazil” kelimelerinin karşılığı olarak kullanılmaktadır. (Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü 1, 1991: 598-599). Topuz'a göre ise mizah, Fransızca ve İngilizcedeki “humour” anlamının karşılığını vermemektedir. Topuz mizahı, gülmece, güldürü, latife, nükte, fıkra, alay ve espri anlamında kullandığımızı söylemektedir. Humour kelimesinin de bunlardan hiçbirini karşılamadığını ifade etmektedir. Mizah, “humour”dan çok farklı bir kapsamda olduğu için “humour”un inceliğini vermemektedir. Mizahın Fransızca karşılığı ise, “satire”dir (Topuz, 1996: 9). Literatürde eğlendirme, güldürme gibi anlamları olan mizahın çoğunlukla yapılan tanımı ise, güldürürken düşündürmedir. Bu tanım aynı zamanda mizahın bir özelliğini de ifade etmektedir. Mizah, hayatın komik ve güldürücü yönlerini ortaya çıkaran bir olgudur. Mizah aklın keskinliğini ortaya koyan bir sanat alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. En kaba şakadan, en ince espriye kadar geniş bir platforma yayılmaktadır. Bununla birlikte uyumlu görünse de uyumsuzlukların birbirini beslediği, sözde uyumlu parçaların bir bütünlük içinde sergilenmesi neticesinde oluşmaktadır.

Cumhuriyet döneminin iki büyük karikatüristinden biri olan Ramiz Gökçe, mizahı şöyle tanımlamaktadır: *"Mizah, hakikate bir neş'eprojektörü dökmek hüneridir. Az sözle veya az çizgi ile çok şey düşündürmek sanattır. Bu bakımdan güzel sanatların*

en ince kollarından biri sayılmak lazım gelir. Ve bu incecik kol, taarruza geçtiği zaman en kalın pazıları yenebilir. Tercüme ve adapteye hiç muhtaç olmadığımız sanat şubelerinden biri budur" (Gökçe, 1946: 1).

Türk mizah ustalarından biri olan Rıfat Ilgaz ise mizahı şöyle ifade etmiştir: "Mizah diye bir yazı türü yoktur. Yazı türü romandır, öyküdür, köşe yazılarıdır ya da anılardır. Mektup dahi yazı türünün içine dahil edilebilir. Ancak mizah bir yazı türü değildir. Tür olsaydı mizahın bir tekniği olurdu. Mizah bir biçimdir. Topluma bakış açıdır. Mizah şiir, öykü, roman olabilir: Bu ise tür değil, biçimdir. Mizacımızdan gelen bir özelliktir, bir çeşnidir. Yazı türleri beceri ister, teknik ister. Bunları sağladığın zaman başarı tamdır. Mizah insanın mizacından geldiği için bilgi değildir. Bu yüzden sonradan edinilemez ve teknik olarak da görülemez. İnsanın yaratılışında bu özellik varsa mizah başarılı olabilir" (Kar, 1999: 19). Mizah, eğlendirici bir durumun algılanmasını sağlayan zihinsel süreçleri ve duygusal tepkilerimizi de içine alan bir kavramdır. Mizah, kökeninde hem eğlenceyi hem de hoşgörüyü barındırmaktadır. Bu açıdan bakıldığında mizahın geniş bir kavram olduğunu söylemek doğru olacaktır.

2. Karikatür Kavramı

Karikatür kelimesi, İtalyanca '*caricare*' yani '*abartmak, büyütmek*' kelimesinden doğmuş, daha sonra '*caricatura*' haline dönüşmüştür. Karikatür, toplumsal, siyasal ya da gündelik olayların mizahi tasviri şeklinde tanımlanmaktadır (Güneri, 2008: 68). Özer ise karikatürü, mizahın çizgi türü şeklinde tanımlamaktadır (Özer, 1985: 9). Karikatür, günümüzde "grafik mizah" olarak da açıklanmaktadır. Turhan Selçuk, bu tanımlamayı yapan isimlerden biridir. Karikatür, insanların, olayların olağan bir durumla çelişen yanlarını gülünç bir şekilde mizaha dönüştürme sanatı şeklinde ifade edilmektedir. Tüm bunların yanı sıra karikatür, mizahın önemli türlerinden biridir ve gazeteden televizyona, afişten ders kitaplarına kadar geniş bir alana sahiptir. Karikatür sözcüğünü, ilk olarak İtalyan ressam Aniballe Carracci kullanmıştır.

Mauro ve Kubovy'e göre karikatür, herhangi bir portre gibidir. Karikatür, insanın özünü temsil etmektedir. Ancak sanatçı, karikatüre az gerçeklikle bağlıdır (Mauro ve Kubovy: 1992: 433). Karikatür, geleneksel olarak, birkaç satır ve

sembollerle yüklü, semantik olarak gelişmiş bir form olarak kabul edilebilmektedir. Karikatür, yüz özelliklerinin paradoksal şekilde kodlanması şeklinde de tanımlanabilmektedir. İlgili detayları azaltırken, önemli bilgileri güçlendiren bir dönüşümdür (Brennan, 1985: 170). Karikatür; dil, din, ırk ve yaş farkı gözetmeden herkese mesaj veren bir sanatı temsil eder. Düşüncelerin çizgi yoluyla mübalağa edilerek resme aktarılmış durumudur (Kar, 1999: 67). Karikatür, her yaş grubuna hitap etmektedir. Her türlü gülmece, hiciv ve düşünceyi içermekte, bu açıdan bakıldığında da bir sanat ürünü olarak değerlendirilmektedir. Karikatür, aynı zamanda halk ve aydın kesim arasındaki iletişimin en kolay yoludur. İletişim kurma açısından hem eğlenceli hem de samimi bir yöntemdir. Tüm bunların yanı sıra, verilmek istenen mesajların, yerine kolayca ulaşmasını sağlamaktadır. Karikatür, insanların, toplumların, ülkedeki siyasi isimlerin yanlışlarına yer vermektedir. Var olan yanlışların yorumlanmasını ve mesaj olarak tekrar insanlara dönmesini sağlamaktadır. Olayları işlerken de abartıya başvurmaktadır. Bu abartı ise, karikatürün mizahi yönünü oluşturmaktadır.

Bir karikatür basitleştirilmiş ya da abartılı bir şekilde kendi konusunun özelliklerini gösteren basit bir görüntüdür. Literatürde, bir karikatür, bazı özelliklerin abartı kullanarak açıklanması şeklinde tanımlanmaktadır. Bir karikatür, bir kişi veya bir şeyin hiciv örneğidir, ama bir fikrin hiciv örneği değildir (Ucan, 2013: 363). Charles Baudelaire ise karikatürü şöyle dile getirmektedir:

“Abartmak, suçlamak, biçimi bozup çirkinleştirmek, karikatürün temel araçları gibi görünüyor. Sanatın eşsiz yetkinlik arayan eğilimlerinin amacı olan eksiksiz güzellik (idealisme), karikatürün tersi bir şey oluyor bu durumda. Ne var ki, karikatür de, az sonra göreceğimiz gibi, güzele doğru yöneliyor. Eğer biz karikatürü güzel olmayanın ve karakteristiğinin bir dışavurum biçimi olarak görseydik yalnız, hemen hemen her çağda ve her yerde anlatım araştırmalarının ortaya çıktığı tüm sanat tarihi boyunca karikatürden çok bir şey bulunmazdı. Buna örnek olarak, grotesk denilen özel bir türü göstermeye bile gerek yok; gotik resim, ya da Kuzey Avrupa yontuculuğu, gülünç biçimde aşırılığa kaçmış pek çok örnekle doludur. Ama tabii şu var; karikatür eksiksiz sanatsal güzelliğe (idealisme) dayanmaz onun dayandığı karikatürçünün gerçeğe kurduğu pek o kadar da yansız olmayan bir ilişkidir. Karikatürçü gerçeği güzelleştirmeye değil, onu karakterize ederek açıklamaya çalışır” (Aktaran Fırat, 2013: 16).

Topuz ise karikatürün resme dayalı, hümoristik bir mesaj olduğunu dile getirmektedir. Ona göre tüm iletişim süreçlerinde olduğu gibi karikatürün de

kaynağında bir takım olayların ve kişilerin verdiği görüntüler, karikatürcüye ilişkin bazı konuşmalar, yazılar, düşünceler ve yorumlar vardır. Karikatür, ikonik ve hümoristik bir grafik görsel iletidir (Topuz, 1996: 9). Karikatür, yaşamın güncel, tarihsel ve geleceğine ilişkin tüm alanlarını haber, ileti ve bilgi özeti haline getirmektedir. Bunları yaparken sanat olma savını da sürdüren ilginç bir iletişim kanalıdır (Oral, 1996: 16). Karikatür zaman içinde çizgi fazlalıklarından kurtulup grafik bir düzene kavuşmuştur. Grafik anlayış sadece yazısız karikatür yöntemiyle sağlanabilmiştir (Balcıoğlu, 1983: 10). Karikatür Çeviker'e göre; nükte, araştırma, mazmun gibi edebiyat sanatından sayılmaktadır. Becerili bir çizgiyi içermeyen bir resim ise karikatür yerine, maskaralık şeklinde tanımlanmaktadır (Çeviker, 1997: 44). Karikatür tanımları, zaman içerisinde değişim göstermiştir. Bunun nedeni ise, tarih içinde yaşanan gelişmelerdir. Başta, kişilerin abartılarak çizilen portreleri olarak tanımlanan karikatür, günümüzde farklı tanımlanmaktadır.

"Tef ve Dünya Karikatürleri Albümü" nün önsözünde Ferruh Doğan, karikatürle ilgili: "Karikatür yazıyla yapılan mizahın çizgiyle süslenmesi demek değildir. Karikatür çizgiyle mizah yapmak anlamına gelir. Çizgi ise nüktelyi ifade edecek bir bütünlüğe sahiptir. Çizgi, bir nüktenin ifadesine yarar. Nükte, karikatür sanatının özelliğini taşır, çizgiden başka vasıtalarla ifade edilemez. Çizginin endişesi, nüktelyi hissettiği gibi verebilmektir." cümlelerine yer vermektedir (Özer, 2007: 8). Bu tanımlardan anlaşılacağı gibi karikatürün tanımı konusunda değişik görüşler bulunmaktadır.

3. Karikatürün Amacı ve İşlevleri

Karikatür yargılayıcı ve eleştirel içeriğe sahip bir çizgi sanatıdır. Karikatürde, abartılı çizimlerle belirli bir soruna hitap etmek amaçlanmıştır. Her şeyden önce, karikatür görsel iletişim türüdür. Bu sebeple tüm iletişim ortamında olduğu gibi, karikatür, göndericiden alıcıya bir mesaj taşıma amacındadır (Sarıgül, 2009: 3). Karikatürün amacı, iletişim araçlarının amaçları içinde yer almaktır. Bunun yanı sıra, salt haber iletme ya da inandırma, eğitim, öğretim, tutum değişimi sağlama, sosyal ve siyasal yönlendirme gibi faktörler de amaçları arasında olabilir. Bazı çizimlere göre ise olayları, bireyleri ve kurumları komikleştirerek her koşulda gülmeyi sağlama amacındadır. Okuyucuyu güldürmek için sınır yoktur, her türlü basitlik, şaka ve alay

yapılabilir. Eğer okuyucu gülerse amaca ulaşılmış olur. Karikatürün temelinde olgular, olaylar ve kişiler yatsa da karikatürün temel işlevi sanatsal uğraş olmuştur. Karikatür, okuyucu ya da izleyiciyle bir fikir alışverişinde bulunabiliyorsa hedeflediği işlevlerine ulaşmış demektir. Böylece sanatsal işlevinin yanında eğitsel işlevi de devreye girmektedir.

Abraham Moles, karikatürün öğretici işlevine işaret etmektedir. Ona göre karikatür didaktik bir sistemdir. Tüm kitle iletişim araçlarının dökümünü yapan teknolojik toplum en basit şeyleri bile öğretmek açısından karikatürün didaktik rolünü keşfetmiştir. Karikatür bir dizi olgunun sentezini değil, bir didaktığın öğelerini sağlayabilir. Bu anlamda karikatürün çok şey yaptığını söylemek gerekir (Topuz, 1986: 4). Fırat'a göre ise, karikatürün en temel işlevi güldürmektir. Bunu yaparken de bir eksikliği gündeme getirmektedir. Gülmece unsuru karikatürün temelinde bulunan en önemli unsurdur. Fakat çizerin amaçlarına, hedeflerine ve diğer pek çok etmene bağlı ikincil işlevleri de vardır. Bu ikincil işlevler olmadan, karikatürün havada kaldığı söylenebilir (Fırat, 2013: 19). Tüm bunların yanı sıra, karikatür siyasal işleve de sahiptir. Belirtilmesi konusunda çekinceli davranılan siyasi konuların açıklanmasında karikatüre başvurulmaktadır. Karikatür, en ağır eleştirileri bile üstü kapalı ve mizahi açıdan yapması özelliğiyle de siyasi bir eleştiri niteliği kazanmıştır.

Eğitim, bireyin davranışlarında yaşantısından yararlanarak olumlu değişimlerin meydana getirilmesi olarak tanımlanır. İnsanı güldürmek, düşündürmek toplumsal sorunlar karşısında bilinçli hale gelmesini sağlamak gibi işlevleri bulunan karikatürün temelinde hem toplumun hem de insanın eğitimi yatar. Mevcut ortamı inceleyerek sorunları dile getiren karikatürcü çizgisiyle toplumu güldürmeyi amaçlar. Bunun yanı sıra düşün yoluyla insanların toplumsal sorunlar, çelişkiler ve sapmalar konusunda bilinçlenmesini hedefler (Uslu, 1995: 53). Bugünün karikatüristi çizgi yoluyla verdiği mesajlarla yüzyıllar sonrasındaki insana ulaşma imkanına sahiptir. Bu da iletişim aracı olarak, diğer sanat dallarına göre daha güçlü ve çekici mesajlar verebilen karikatür sanatının ve karikatüristin hem önemli hem de kalıcı olduğunu vurgulamaktadır. Bunların yanı sıra farklı gruplardan olan insanlar bir karikatüre baktıklarında, o toplumun dilini hiç bilmeseler de, verilmek istenen iletiyi daha kolay

alırlar ve yorum yapabilirler. Kısaca karikatür sayesinde karikatürist, bütün dünya insanına seslenme imkanı bulur (Uslu, 1996: 59).

4. Karikatür ve İletişim

Karikatür, gazete, dergi ya da çeşitli yazılara benzer. Bireye ulaşmak için gazete ve derginin izlediği yolları izler, hedef kitleye mesaj iletmeye çalışır. Karikatür tarafından iletilen mesaj ise, farklı konuların çözümü ve gülmeceye dayanır. Bu özelliğiyle karikatür, bir kitle iletişim biçimi olarak kabul edilebilir. İletişim sürecinde karikatür, tüm öğeleri içinde barındırır.

İletişim açısından karikatür, resimsel ve gülmeceli bir görsel iletidir. Tek yönlüdür. Tüm iletişim süreçlerinde olduğu gibi, karikatürün de kaynağında ve başlangıcında olgular, olaylar, kişiler ve düşünceler bulunur. Dilbilimsel olarak söylenmesi gerekirse, bunlar iletinin belirtilenleridir. Sonra karikatürcü, yani verici bulunmaktadır. Vericiden sonra, ileti, yani karikatür gelmektedir. Gazete ve benzeri olan yayın organları gibi iletim kanalı yer almaktadır. Sürecin bir ucunda okuyucu, iletişim süreci açısından bakarsak alıcı bulunmaktadır. Okuyucunun mesajı almasıyla birlikte iletinin çarpış etkisi söz konusu olmaktadır. İletinin okuyucu üzerindeki etkileri iletişim sürecinin bir başka halkasıdır. İleti sonucunda etkilenen alıcının ortaya koyduğu ve bir bakıma iletinin etkisi sayılabilecek feed-back ile, iletişim süreci tamamlanmaktadır (Topuz, 1986: 7).

Karikatür çizeri, iletişim sürecinde gönderici konumundadır. Karikatürist, günlük yaşamda birçok olayın etkisi altında kalır. Binlerce olaya hem doğrudan hem de dolaylı olarak şahit olur. Buradan hareketle, karikatüristin gönderici olduğu gibi, alıcı konumunda olduğunu söylemek de mümkündür. Karikatürist tanık olduğu, alanına giren olayları kendince yorumlayıp tasarladığı zaman verici durumuna gelir. Karikatüristin oluşturduğu eser olan karikatür ise bir mesaj içerir. Hedef kitleye aktarılmak istenen düşünce, mesajı oluşturur. Karikatürde mesaj, güldürürken düşündürme amacını taşır. Karikatürde kullanılan iletişim araçları ise, gazete ve dergi gibi geleneksel tabir edilen basılı formatlar olabileceği gibi, e-dergi ve sosyal paylaşım siteleri gibi digital formatlar da olabilmektedir.

Mesaj ise, karikatürde görsel anlatım yoluna başvurarak aktarılmaktadır. Burada sadece, çizgiye başvurulabildiği gibi, karikatür az sözle ya da tamamen sözle de çizilebilmektedir. Alıcı, karikatürün okuyucusu durumundadır. Hedef kitlenin, yani okuyucunun yorumladığı mesaj, kendi yaşam deneyimleri, demografik özellikleri ve dünya görüşleri gibi farklı faktörlere göre değişim göstermektedir. Buradan hareketle, karikatürün alıcıda bıraktığı etki ve anlamın kişiden kişiye değişim gösterdiğini söylemek mümkündür.

5. Soma Maden Faciası Karikatürlerinin Değerlendirilmesi

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

"Soma Maden Faciası Karikatürlerinin Değerlendirilmesi: Salih Memecan, Mehmet Çağçağ, Osman Turhan ve Behiç Ak Örnekleri" adlı çalışmamızın amacı, Türkiye'yi derinden etkileyen Soma maden kazasının ulusal basında nasıl ele alındığını ve bu facianın karikatür noktasında ne kadar yer tuttuğunu incelemektir. Bu bağlamda çalışmamızın temel yöntemi söylem analizi olmakla birlikte, sayısal verileri aktarma konusunda içerik analizinden yararlanılmıştır. Bu amaç doğrultusunda hazırlanan çalışmamız, daha önce çalışılmamış bir konu olması sebebi ile özgünlük bağlamında önem taşımaktadır.

5.2. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini Soma maden kazası üzerine çizilen karikatürler oluşturmaktadır. Çalışmamız ulusal basında yer alan karikatürleri içerdiği için, hepsine ulaşmak kolay değildir. Bu nedenle örneklem olarak belli karikatüristler seçilmiştir. Bu isimler ise, Sabah Gazetesi çizeri Salih Memecan, Habertürk Gazetesi çizeri Mehmet Çağçağ, Yenişafak Gazetesi'nden Osman Turhan ve Cumhuriyet Gazetesi'nden Behiç Ak'tır. Gazete çizerlerinin karikatürlerine ise, gazetelerin internet sitelerinden ulaşılmıştır.

5.3. Salih Memecan Karikatürlerinin Değerlendirilmesi

Karikatür 5.3.1. www.sabah.com.tr 20 Mayıs 2014

Salih Memecan "Bizimcity" köşesinde, konuyla ilgili ilk karikatürünü 20 Mayıs 2014'te çizmiştir. "Savcılar Soma'da" sloganıyla verilen karikatürde, üç savcının madende inceleme yaptığı görülmektedir. Savcılar "İhmal, denetimsizlik, aç gözlülük ve ilkelik" ifadelerini göz önüne çıkarmaktadır. Salih Memecan bu çizgisiyle, maden sahiplerinin dikkatsizliğine ve ihmaline dikkat çekmektedir. Karikatürde yer alan kişilerin yüzlerindeki ifadeler ise, durumdan duydukları üzüntüye vurgu yapmaktadır.

Karikatür 5.3.2. www.sabah.com.tr 21 Mayıs 2014

Soma'da maden işçilerinin hayatını kaybetmesinden sonra, konuyla ilgili pek çok açıklama yapılmıştır. Yukarıdaki karikatür ise buna işaret etmektedir. Soma şehir tabelasının önünde duran bir adamın "müstehak, cinayet istifa, hesap verecek" gibi açıklamaları dinlediği görülmektedir. En sonunda ise "Kimse geri gelmiyor" demektedir. Yapılan bu açıklamalarla hiç kimsenin eline bir şey geçmeyeceği, ölen kişilerin artık geri gelmeyeceği vurgusu yapılmaktadır. Karikatürdeki "Boş konuşma" sloganı da bu vurguyu destekler niteliktedir.

Karikatür 5.3.3. www.sabah.com.tr 22 Mayıs 2014

Soma'da yaşanan kazadan sonra sık konuşulan konulardan birisi, işçilerin can güvenliğidir. Salih Memecan, yukarıdaki karikatürdeki çizgileriyle bu konuya yer vermektedir. Bir duvara "*ÖNCE CAN GÜVENLİĞİ*" yazılmış, ancak bunu yazan işçinin merdiveni kaymıştır. Merdivenin yanındaki çizgiler ve "i" harfinin uzun çizilmesi de, işçinin düştüğü algısını oluşturmaktadır. İşçilerin can güvenliğinin vurgulanmasında bile çalışan işçinin güvenliğinin olmadığı vurgulanmaktadır.

5.4. Mehmet Çağçağ Karikatürlerinin Değerlendirilmesi

Karikatür 5.4.1. www.haberturk.com 15 Mayıs 2014

Mehmet Çağçağ, Habertürk Gazetesi'ndeki "Van Munit" köşesinde konuyla ilgili ilk karikatürü 15 Mayıs'ta çizmiştir. Karikatürde, madene çalışmaya giden bir maden işçisi, onu uğurlayan eşi ve çocuğu görülmektedir. Eşi kocasına "*Akşama yemeğe ne yapayım?*" diye sormakta, maden işçisi de "*Gelirsem dolma gelmezsem helva..*" cevabını vermektedir. Maden işçisinin bu cevabıyla işinin tehlikesini ve öleceğini kabullendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Mehmet Çağçağ bir açıdan, bu durumun genel kabul gören bir düşünce olduğunu vurgulamaktadır.

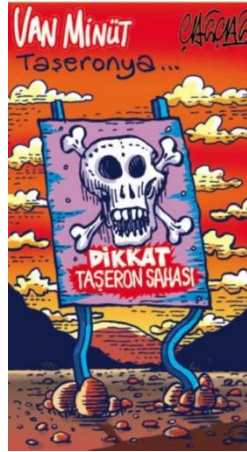
Karikatür 5.4.2. www.haberturk.com 16 Mayıs 2014

Mehmet Çağçağ'ın "Van Minit" köşesinde "*Sorumlular...*" sloganıyla çizdiği ikinci karikatüründe bir kaçış odası ve birçok kravatlı insanın kaçış odasına doğru koştuğu görülmektedir. İçlerinden bir tanesi de "*Koşun koşun, kendimiz için bir kaçış odası almıştık!*" demektedir. Hem bu ifadeyle hem de insanların telaşlı hallerinden hareketle kazayla ilgili açıklama yapmaktan ve gördükleri tepkilerden kaçtıkları ve kendilerini korumaya aldıkları anlaşılmaktadır.

Karikatür 5.4.3. www.haberturk.com 20 Mayıs 2014

Maden faciasında 301 kişinin ölmesinden sonra taşeron işçi çalıştırılması da gündeme gelmiştir. 20 Mayıs tarihli karikatürde ise, Azrail simgesi olarak gösterilen kılıç taşeronun elinde çizilmiştir. Azrail ise "*Oh be, taşeronu verdim kurtuldum. Hem onlar benden daha iyiler!*" demektedir. Bu sözle Azrail'in görevini taşeronun aldığı ve bu konuda daha etkin oldukları sonucu çıkarılabilmektedir. Çağçağ, bu karikatürüyle taşeron sistemini sert bir şekilde eleştirmiştir.

Karikatür 5.4.4. www.haberturk.com 23 Mayıs 2014

Taşeronluğa yapılan bir diğer sert eleştiri yukarıdaki karikatürde görülmektedir. "*Taşeronya...*" başlıklı karikatürde bir uyarı levhası, bu levha üzerinde büyük bir kuru kafa ve belirgin bir şekilde yazılmış "*DİKKAT TAŞERON SAHASI*" uyarısı görülmektedir. Taşeron sisteminin ölüm saçtığı, bu konuda dikkat edilmesi gerektiği mesajının çıkarılacağı karikatürde yansıtılan algı bunu desteklemektedir.

5.5. Osman Turhan Karikatürlerinin Değerlendirilmesi

Karikatür 5.5.1. www.yenisafak.com.tr 15 Mayıs 2014

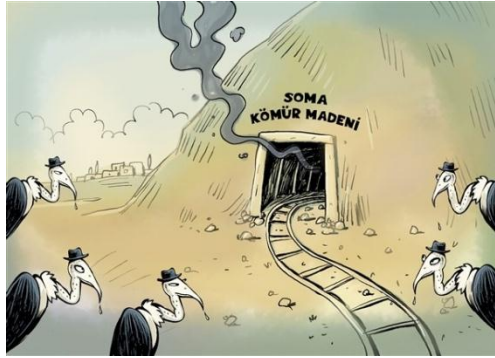
Osman Turhan 15 Mayıs 2014 tarihli karikatüründe, "*GÜN KÖMÜR KARASI. Soma madeninde vefat edenlerin anısına...*" mesajına yer vermiştir. Bir maden işçisinin kızının çizdiği resme benzeyen karikatürde, maden işçisinin baretinin üstündeki ışıkla bakış noktasını aydınlattığı görülmektedir. Turhan, bu karikatürüyle, yaşamı kara olan maden işçilerinin emekleriyle hayatlarına ışık verdiğini belirtmekte ve maden işçilerini yad etmektedir. Maden işçisinin baretleriyle aydınlatıldığı manzarada ise, birçok ev ve

camii görülmektedir. Bu manzara, maden işçisi için önemli olan duygunun birlik ve din olduğunu göstermektedir.

Karikatür 5.5.2. www.yenisafak.com.tr 20 Mayıs 2014

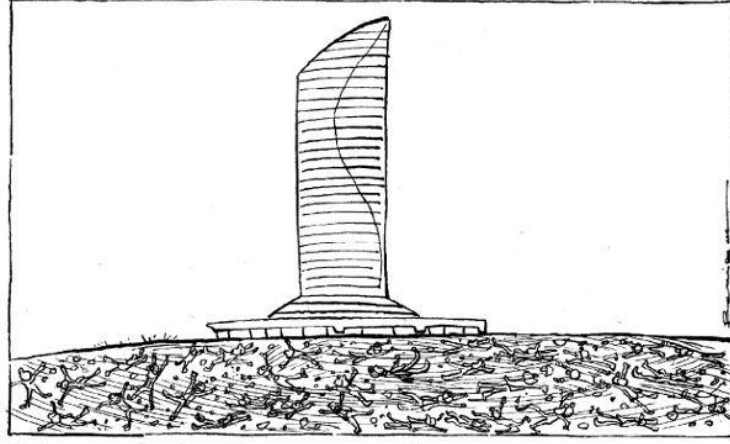
Osman Turhan'ın en etkileyici karikatürü yukarı gibidir. Büyük bir Türkiye haritasında Manisa'nın olduğu bölgede iki tane yara bandının çizildiği görülmektedir. Çizilen bu karikatürle, bu acının tüm Türkiye'nin acısı olduğu, toplum olarak yaralar alındığı mesajı verilmektedir.

Karikatür 5.5.3. www.yenisafak.com.tr 21 Mayıs 2014

Turhan'ın Soma maden faciasıyla ilgili çizdiği son karikatürde, Soma kömür madeninin önünde çizilmiş beş akbaba görülmektedir. Bu akbalar ağızları sulanmış biçimde kömür madeninin önünde beklemektedir. Bu akbaların, soma maden faciasının işletmecilerinin olduğu ve konuyla ilgili duyarsızlarının göz önünde olduğu analizi yapılabilmektedir.

5.6. Behiç Ak Karikatürlerinin Değerlendirilmesi

Karikatür 5.6.1. www.cumhuriyet.com.tr 15 Mayıs 2014

Behiç Ak, konuyla ilgili çizdiği ilk karikatüründe, Soma Maden İşletmesi'ne ait bir gökdeleni yer vermiştir. Gökdelenin önündeki kısımda ise insan cesetleri görülmektedir. Soma maden faciasıyla bağlantı kurulan karikatürde işletmenin nasıl kazanıldığı büyük bir ironiyle verilmiştir.

Karikatür 5.6.2. www.cumhuriyet.com.tr 19 Mayıs 2014

Soma maden faciasının kazayla olduğunu eleştiren karikatürde, Soma Maden İşletmesinin sahibi olan kişi, bir başka kişiyle sohbet etmektedir. Karikatürde maden işletmesinin kazayla üstlerine kaldığını, kazayla iyi çalıştıklarını ve kömürün fiyatını düşürdüklerini, kazayla gökdelen diktiklerini, kazayla kazandıkça kazandıklarını ve kömür üretimini arttırdıklarını anlatmaktadır. Yanındaki kişi madende bu kadar insanın

nasıl öldüğünü sorunca, "KAZAYLA tabii..." cevabını vermiştir. Bu sohbetle maden işletmesi sert bir şekilde eleştirilmiştir.

Karikatür 5.6.3. www.cumhuriyet.com.tr 21 Mayıs 2014

Soma maden faciasına eleştirel bakan bir diğer karikatür yukarıdaki gibidir. Haber sunan spiker acıklı haberlerinin olduğunu, enerji bakanının iki gündür aynı gömlekle dolaştığını ve başbakanlık müşavirinin maden işçisine attığı tekme sonucu ayağının incindiğini söylemektedir. Bu mesajla, asıl konunun saptırıldığı mesajı çıkarılabilmektedir.

Karikatür 5.6.4. www.cumhuriyet.com.tr 22 Mayıs 2014

Karikatürde iki maden işçisinin konuştuğu görülmektedir. Kazada onca işçinin hayatını kaybetmesine rağmen, işçilerden biri "Bu işler düzelmez. Ben her koşulda çalışmalıyım. Çünkü BORÇLUYUM" demekte, diğeri de "Sanırım bu işler, ALACAKLI olduğumuzu fark ettiğimiz zaman düzelecek!" cevabını vermektedir. Maden işçilerinin

içinde bulunduğu durumun sert bir dille ve önemli bir mesajla dile getirildiğini söyleyebiliriz.

Karikatür 5.6.5. www.cumhuriyet.com.tr 24 Mayıs 2014

24 Mayıs tarihli karikatürde de iki kişinin diyalog halinde olduğu görülmektedir. "Yeni bir MADEN buldun ha? Nedir?" sorusunu soran kişiye "Her koşula dayanan, başkaldırmayan, ucuza çalışan muhafazakar işçi" cevabı verilmektedir. Burada madenden kast edilen, her ne olursa olsun çalışacak olan işçidir. Bu durumun da sert bir dille eleştirildiğini söyleyebiliriz.

Karikatür 5.6.6. www.cumhuriyet.com.tr 25 Mayıs 2014

Behiç Ak'ın çizdiği karikatürlerden biri olan yukarıdaki karikatür maden işçilerine yapılan ayrımcılığa dikkat çekmektedir. Madende çalışan ve kömürden dolayı üzeri kapkara olan kişiye "İlk bakışta anlayamadım. ETNİK kimliğiniz ne?" sorusu sorulmaktadır. Bu soruyla maden işçisinin dışlandığı ve aykırı görüldüğü mesajı verildiği söylenebilmektedir.

Karikatür 5.6.7. www.cumhuriyet.com.tr 29 Mayıs 2014

Soma maden faciasıyla ilgili son karikatürde, maden işçilerinin cesetleri önünde duran ve "SUÇLU KİM?" diye soran bir maden işçisi görülmektedir. Maden işçisinin sorusuna elini yukarı tutarak cevap veren bir adam bulunmaktadır. Bu işaretiyle kazayla ilgili yapılan "kader" açıklamasına gönderme yapıldığını söylemek mümkündür.

SONUÇ

Soma maden faciasıyla ilgili karikatürlerine yer verilen karikatüristlerin toplam 17 karikatürü değerlendirilmiştir. Bu karikatürlerden 3 tanesi Salih Memecan'a, 4 tanesi Mehmet Çağçağ'a, 3 tanesi Osman Turhan'a ve son olarak 7 tanesi Behiç Ak'a aittir. Yapılan analiz sonucunda, dört farklı gazetenin çizeri olan karikatüristlerin konuya ilgi duydukları, konuyla ilgili gelişmeleri takip ettikleri belirlenmiştir. Salih Memecan haricindeki diğer karikatüristler, facianın gerçekleştiği yakın tarihte karikatür çizmişlerdir. Bahsettiğimiz üç karikatürist de konuyla ilgili ilk karikatürlerini 15 Mayıs 2014'te çizmişlerdir. Salih Memecan ise, ilk karikatürünü 20 Mayıs 2014 tarihinde çizgiye almıştır.

Karikatürleri değerlendirme aşamasında genel bir değerlendirme yapılarak karikatürlerde yer alan çizimler anlatılmış, bu sayede küçük boyutlarda verilen karikatürlerle ilgili genel bir izlenimin oluşturulması sağlanmıştır. Daha sonra karikatürlerdeki vurgulara söylemsel açıdan açıklama getirilmiştir. Bir aylık dönemde incelenen karikatürlerin analizi sonucunda, çalışmada yer alan karikatüristlerin Haziran ayında karikatür çizmediği görülmüştür. Çıkarılan sonuçlardan bir diğeri ise,

karikatüristlerin çizgileriyle ilgilidir. Kimi karikatürlerde yazıya yer verilmemiş, kimilerinde yazı çok az kullanılmıştır. Bu karikatürlerde, verilmek istenen mesaj okuyucuya bırakılmakta, okuyucunun düşünmesi sağlanmaktadır. Ancak Behiç Ak'ın ilk karikatürü hariç diğer karikatürlerinde yazı sıkça kullanılmıştır. Hatta karikatürlerin çoğunda karşılıklı sohbet halinde olan insanlar görülmektedir. Behiç Ak, bu yöntemle vermek istediği mesajı okuyucuya direkt aktarmaktadır.

Karikatürlerle ilgili yapılan değerlendirmede, karikatüristlerin konuyu farklı açılardan ele aldığı görülmüştür. Salih Memecan "Bizimcity" köşesinde, kazayla ilgili maden işletmesinin ihmeline, konuyla ilgili yapılan açıklamalara ve özellikle maden girişlerinde yazan "önce can güvenliği" ifadesine vurgu yapmıştır. Bu noktadan hareketle, çizerin olaya mağdur kesim açısından baktığı görülmektedir. Mehmet Çağçağ ise "Van Münit" köşesinde, maden işletmesi sahiplerini sert bir dille eleştirmiştir. Çizdiği dört karikatürün üçünde maden işletmesini eleştirmektedir. Taşeron sistemine, işletme sahiplerinin sorumluluklarına ve işçilerin, tehlikeli çalışma koşullarını kabul etmiş olmalarına dikkat çekmiştir. Osman Turhan ise, çizdiği karikatürlerle yaşanan faciaya toplumsal açıdan yaklaşmıştır. Konuyla ilgili en sert eleştiri ise, Behiç Ak tarafından yapılmıştır. Ak da, maden işletmesini eleştiren isimlerden olmuştur. Ancak bunun yanı sıra, faciayla ilgili her türlü gündemi yakından takip etmiş, buna çizgisinde yer vermiştir.

Seçilen karikatüristler bağlamında genel bir değerlendirme yapıldığında ve Soma maden kazasının ulusal basında nasıl ele alındığına bakıldığında, karikatüristlerin maden işletmesini eleştirdikleri ve toplumsal mesajlara yer verdikleri görülmüştür. Türkiye'yi derinden sarsan kazayla ilgili en sert eleştiri Cumhuriyet Gazetesi çizeri Behiç Ak'ın, en ılımlı eleştiri ise Yenişafak Gazetesi çizeri Osman Turhan'ın yaptığı görülmüştür. Tüm bunların yanı sıra, farklı eğilimlerdeki gazete çizerlerinin konuya yaklaşımları değerlendirilmeye çalışılmıştır. Gazetelerin ideolojik yapılarının karikatürlere yansıdığını söylemek doğru olacaktır. Bu bağlamda, Behiç Ak ve Mehmet Çağçağ'ın daha sert eleştiri yaptığını; konuya hükümet karşıtı yaklaşımlarını söylemek mümkündür. Salih Memecan ve Osman Turhan ise konuya daha ılımlı yaklaşmışlar ve kazaya mağdur olan halk tarafından bakmışlardır. Maden faciası gerçekleşikten kısa bir süre sonra, karikatürler bağlamında unutulmuştur.

Konuya dair karikatür çizilmemiştir. Soma maden faciasının, karikatürlerde bu hatlarla yer aldığını söyleyebilmekteyiz.

KAYNAKÇA

BALCIOĞLU, Semih (1983). Cumhuriyet Dönemi Türk Karikatürü (1923-1983), Ankara: T.C. İş Bankası Kültür Yayınları.

BRENNAN, Susan E. (1985). "Caricature Generator: The Dynamic Exaggeration of Faces by Computer", Leonardo, Vol 18, No 3, p. 170-178.

ÇEVİKER, Turgut (1997). Karikatür Üzerine Yazılar, İstanbul: İris Yayınları.

FIRAT, Tahsin Emre (2013). Mizah Basınında Egemen Söylem Olarak Argo Kullanımı (Penguin Dergisi Örneği), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.

GÖKÇE, Ramiz (1946). "Mizah", Mizah, Cilt 1, Sayı 1.

GÜNERİ, Canan (2008). Sanat Alanı Olarak Mizah: Sanat, Mizah, Karikatür İlişkisi ve Türkiye'den Üç Örnek, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya.

KAR, İsmail (1999). Karikatür Sanatı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

KARŞILAŞTIRMALI TÜRK LEHÇELERİ SÖZLÜĞÜ 1(1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

MAURO, Robert; KUBOVY, Michael (1992). "Caricature and face recognition", Memory&Cognition. Volume 20, Issue 4, p. 433-440.

ÖZER, Atila (1985).Çizgiler, Karikatür Albümü, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

ÖZER, Atila (2007). Karikatür Yazıları, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

SARIGÜL, Baran (2009). "The Significance of Caricature in Visual Communication". Izmir University Of Economics, Faculty Of Fine Arts And Design Department Of Visual Communication Design, p. 1-13.

- TOPUZ, Hıfzı (1986). İletişimde Karikatür ve Toplum, Eskişehir: Eskişehir Anadolu Üniversitesi Basımevi.
- TOPUZ, Hıfzı (1996). Karikatür ve İletişim, Ankara 2. Uluslararası Karikatür Festivali, Karikatür Vakfı. Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, s. 9-14.
- UCAN, Bahadır (2013). "The Effects Of Digitalization On Turkish Caricature", International Journal Of Electronics; Mechanical And Mechatronics Engineering, Vol: 2, Num: 4, p. 361-371.
- USLU, Hakkı (1996). Karikatürle İletişim, Ankara 2. Uluslararası Karikatür Festivali, Karikatür Vakfı, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, s. 59-61.
- USLU, Hakkı (1995). Karikatürün Eğitsel İşlevi, Ankara Uluslararası Karikatür Festivali, Karikatür Vakfı, Ankara: Karikatür Vakfı Yayınları, s. 53-54.
- CUMHURİYET GAZETESİ, (2014). http://www.cumhuriyet.com.tr/cizim/72099/Behic_Ak_Kim_Kime_Dum_Duma.html, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- CUMHURİYET GAZETESİ, (2014). http://www.cumhuriyet.com.tr/cizim/73379/Behic_Ak_Kim_Kime_Dum_Duma.html, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- CUMHURİYET GAZETESİ, (2014). http://www.cumhuriyet.com.tr/cizim/74119/Behic_Ak_Kim_Kime_Dum_Duma.html, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- CUMHURİYET GAZETESİ, (2014). http://www.cumhuriyet.com.tr/cizim/74453/Behic_Ak_Kim_Kime_Dum_Duma.html, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- CUMHURİYET GAZETESİ, (2014). http://www.cumhuriyet.com.tr/cizim/75203/Behic_Ak_Kim_Kime_Dum_Duma.html, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- CUMHURİYET GAZETESİ, (2014). http://www.cumhuriyet.com.tr/cizim/75473/Behic_Ak_Kim_Kime_Dum_Duma.html, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- CUMHURİYET GAZETESİ, (2014). http://www.cumhuriyet.com.tr/cizim/76795/Behic_Ak_Kim_Kime_Dum_Duma.html, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- HABERTÜRK GAZETESİ,(2014). <http://www.haberturk.com/yazarlar/mehmet-cagcag/948583-komur-madeni-iscisi-olmak#>, Erişim Tarihi: 08.12.2014.

- HABERTÜRK GAZETESİ,(2014). <http://www.haberturk.com/yazarlar/mehmet-cagcag/948778-sorumlular#>, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- HABERTÜRK GAZETESİ,(2014). <http://www.haberturk.com/yazarlar/mehmet-cagcag/949779-oh-be#>, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- HABERTÜRK GAZETESİ, (2014). <http://www.haberturk.com/yazarlar/mehmet-cagcag/950799-taseronya#>, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- SABAH GAZETESİ, (2014). <http://www.sabah.com.tr/cizerler/bizimcity/2014/05/20>, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- SABAH GAZETESİ, (2014). <http://www.sabah.com.tr/cizerler/bizimcity/2014/05/21> Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- SABAH GAZETESİ, (2014). <http://www.sabah.com.tr/cizerler/bizimcity/2014/05/22>, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- YENİ ŞAFAK GAZETESİ, (2014). <http://www.yenisafak.com.tr/karikatur-galeri/osman-turhan-270?s=83#>, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- YENİ ŞAFAK GAZETESİ, (2014). <http://www.yenisafak.com.tr/karikatur-galeri/osman-turhan-270?s=82#>, Erişim Tarihi: 08.12.2014.
- YENİ ŞAFAK GAZETESİ, (2014). <http://www.yenisafak.com.tr/karikatur-galeri/osman-turhan-270?s=81#>, Erişim Tarihi: 08.12.2014.